

*Гізер В. В.,
кандидат філологічних наук,
завідувач кафедри перекладознавства та прикладної лінгвістики
Херсонського державного університету*

ОСОБЛИВОСТІ ВЕРБАЛІЗАЦІЇ КОНЦЕПТУ В ТЕКСТІ КУЛЬТУРИ: ПЕРЕКЛАДОЗНАВЧИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті розглядаються питання дефініції поняття «концепт», релевантні для перекладознавства. Зокрема, виокремлюються домінантні складові концепту КРАЙ і засоби їх вербалізації у вихідному тексті, відтворення яких у тексті перекладу сприятиме адекватній реалізації концептуального поля оригіналу в перекладі.

Ключові слова: переклад, концепт, домінанта концепту, засоби реалізації концепту, текст оригіналу, текст перекладу.

Постановка проблеми. Численні філологічні дослідження на сучасному етапі присвячені вивченню самого поняття «концепт» і його конкретних способів вербалізації в текстах різних мов і культур, де вияв специфічних ознак концепту як основної одиниці дослідження базується на різних підходах до його вивчення. Принципова відмінність у трактуванні поняття «концепт» зумовлена наявністю щонайменше двох підходів до вивчення цього явища, а саме – лінгвокогнітивного й лінгвокультурного, що базуються на різновекторній спрямованості щодо індивіда. Так, лінгвокогнітивний концепт відображає спрямування від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний концепт – спрямування від культури до індивідуальної свідомості [1].

З позицій когнітивної лінгвістики концепт сприймається як «ментальна сутність у свідомості індивіда, яка формує концептосферу соціуму, тобто культуру» [1, с. 116–117]. Лінгвокогнітивне розуміння концепту базується на розмежуванні ментальної сутності «уявлення – поняття» і мовних форм їх утілення.

У межах перекладознавчого аналізу лінгвокогнітивний підхід убачається актуальним з позицій мовної репрезентації концепту в тексті та його відтворення в перекладі. Тому серед інших методик і методів лінгвокогнітивного дослідження застосування фреймової методики передбачає, по-перше, встановлення набору основних слотів, релевантних для вичленування краєзнавчих типів текстів. По-друге, вияв ступеня концентрації типів краєзнавчої лексики на сильних позиціях тексту, що, у свою чергу, допомагає визначити перекладацькі тактики та стратегії в роботі не лише з краєзнавчою лексикою, а й з типами текстів краєзнавчого характеру.

Лінгвокультурний підхід до розуміння концепту полягає в тому, що «до структури концепту як базової одиниці культури входить усе те, що й робить його фактом культури» [2, с. 41], а саме – образна, понятійна та ціннісна складові [1].

Мета статті полягає в тому, щоб з позицій перекладознавства довести необхідність застосування лінгво-

культурологічного підходу для того, щоб, по-перше, виділити ключовий для парадигми краєзнавчих типів текстів концепт КРАЙ; по-друге, встановити ієрархію культурно зорієнтованої краєзнавчої лексики, що вибудовує ціннісну картину світу лінгвокультури відправника; по-третє, окреслити набір перекладацьких стратегій і тактик з урахуванням такого: а) тексту-типологічних стереотипів очікування аудиторії тексту перекладу (далі – ПТ); б) збереження/незбереження національно-культурної специфіки ВТ при перекладі; в) адекватного/неадекватного відтворення прагматичного потенціалу вихідного тексту (далі – ВТ) засобами мови перекладу, враховуючи дистантність зіставлюваних лінгвокультур.

Мовній репрезентації концептів присвячено чимало досліджень. Так, наприклад, А. Вежбицька виділяє концепти, які по-особливому організують граматичну систему мови. С.А. Жаботинська пропонує класифікацію фреймів, побудовану на основі їх вербалізації. В.М. Манакін у межах лінгвістичних напрямів дослідження визначає вербалізований концепт як одиницю етнокультурної інформації, що відображає світ національного сприйняття предметів і понять, позначених мовою. Особливостям відтворення вербальних форм концепту в перекладознавчому аспекті присвячено роботи В.В. Демецької, В.О. Островського, М.О. Новикової. Услід за М.О. Новиковою, яка розглядає концепт з позицій мовної форми його реалізації у ВТ і відтворення в ПТ, під лінгвоконцептом ми розуміємо вербалізований (реалізований мовними засобами) культурний концепт у тексті культури (термін Ю.М. Лотмана) [3, с. 10].

Виклад основного матеріалу дослідження. Априорно поняття «край» містить у собі просторову ознаку, яка реалізується лексемами з різним ступенем вияву локальної семантики (країна, область, регіон, адміністративно-територіальна одиниця, округ, місцевість, окраїна, місце).

Понятійний аспект культурного концепту висвітлюється тоді, коли доповнюється додатковим атрибутивом або має описовий характер визначення – «рідний край», «рідна земля», «у наших краях (у нас, у нашій місцевості)», «рідна сторона». Тут конкретизація «рідна», «нас, у нас, у нашій» відіграє важливу, якщо не основоположну роль. Ю.С. Степанов у «Словнику констант» виділяє культурний концепт «рідна земля», у якому окреслює всі його компоненти: «а) «біль» за свою землю, б) «природне багатство», в) сама земля, г) рідна людина, д) природа, увінчана е) рідним словом» [2, с. 170].

Варто відзначити, що концепт РІДНА ЗЕМЛЯ отожднюється з поняттям «батьківщина», яке так само, як і «край», характеризується територіальною ознакою, хоча

такий критерій має характер єдності території з «її природою, населенням, суспільним і державним устроєм, особливостями мови, культури, досвіду і традицій». Оскільки «край» за своєю просторовою ознакою є частиною цілого, тобто країни, він може осмислюватись або як самостійний культурний концепт МАЛА БАТЬКІВЩИНА, або як компонент культурного концепту РІДНА ЗЕМЛЯ/БАТЬКІВЩИНА. На нашу думку, концепт КРАЙ є окремим культурним концептом у системі концептуальної картини світу тієї чи іншої культури.

Вихідною точкою розвитку концепту КРАЙ є концепт СВІТ (простір) (рос. мир). При цьому поняття «місце, простір» у концептуальній ієрархії є базисним, а решта компонентів виявляються або похідними від нього, або приєднаними до нього.

Під час дослідження етимології слова «мир» в ареалах індоєвропейських культур Ю.С. Степанов дійшов таких висновків. У давньоруській мові слово «мир» уміщує три семантичних компоненти: 1) місце, надзвичайно важливе, місце на землі навколо нас; 2) спокій, злагода; 3) життя.

Етимологія кожного з компонентів сягає їх глибокої спорідненості у формуванні концептуальної картини світу давньоруської культури. Отже, концепт СВІТ (мир) усвідомлюється так: «простір, порівняно невеликий, відмежований від решти світу, де живуть «свої», «ми», «наше плем'я», «наш рід»; де всі люди «мили» один одному; де панує лад, «мир», спокій; це місце, де процвітає «життя», а можливо, де воно й було «зароджене» [2, с. 91].

Етимологія слів, що виражають поняття «світ (мир)» в арабських мовах, свідчить про те, що ядром концепту СВІТ (мир) є уявлення про «свій простір», відмежований від зовнішнього світу, і лише потім – уявлення про цей «широкий світ (мир)» за межами нашого світу й дому, як про «світ (мир) узагалі» [2, с. 92].

Уявлення про світ у германських мовах (крім готської) повністю збігається з уявленням у слов'янській, давньоруській і латинській мовах: «простір, де живуть люди, відмежований від зовнішнього простору» [2, с. 94].

Отже, уявлення про світ (мир) у давніх культурах усвідомлювалось на основі відмежування простору, і основним критерієм розмежування слугувала опозиція «своє» – «чуже».

Концепт СВІТ у культурному відношенні є похідним від концепту СВОЇ – ЧУЖІ. Світ убачався простором, у якому «живуть люди «свого племені», «свого роду», добре впорядковане й затишне місце, де панують «порядок», «закон», та інший простір, де живуть «чужі», які не визнають «наших» законів і порядку».

Концепт СВОЇ та ЧУЖІ є одним із головних концептів будь-якого колективного, масового, народного, національного світовідчуття. На матеріалі аналізу індоєвропейських слів Е. Бенвеніст з'ясував, що поняття «свій» апріорі усвідомлювалося на рівні кривної спорідненості групи людей (роду, клану) і протиставлялося «іншим» – «чужим» [4, с. 135].

В ареалі індоєвропейських культур концепт «СВОЇ люди, СВОЯ група людей» представлені однією концептуальною формою. Але мають різні внутрішні словесні форми вираження. Тут ураховується спільна закономірність функціонування культурних концептів: «концепти не пов'язані «намертво» й жорстко з якимось одним

словом, вони нібито «бувають» над словами, вступаючи у відношення з різними словесними формами й тим самим «синонімізуючись». Етимологічні відомості формують передісторію концепту, сама ж історія концепту зумовлена давніми письмовими текстами, у яких з'являється нове поняття «свій клан», «свій народ», «своє плем'я».

Отже, «свої люди, свій народ, коло своїх» співвідноситься з «місцем, де панують закони, хороші настанови й порядок». Звідси простежується збіг концептів СВОЇ і СВІТ (мир), причому «мир – всесвіт; упорядкований світ – космос» є кінцевою точкою розвитку концепту СВОЇ.

Концепт КРАЙ (МАЛА БАТЬКІВЩИНА, СВОЯ ЗЕМЛЯ) становить облігаторну контамінацію компонентів таких концептів: СВІТ, СВІЙ – ЧУЖИЙ і КУЛЬТУРА.

Концепт КУЛЬТУРА в напрямі розвитку концепту КРАЙ з позицій динамізму поняття культури охоплює такі аспекти: «освіта, соціальний устрій, система знань, вірувань і моралі, а також способи художньої діяльності, тобто тісно пов'язані між собою три виміри культури – артефакти, організовані групи людей і символізм» [5]. Іншими словами, культурний концепт КРАЙ містить інформацію про специфічний простір, порівняно невеликий, відмежований від решти світу, де живе «свій народ», «за своїми законами» та «зі своєю системою цінностей».

Дефінітивний аналіз дав змогу дійти висновку, що концепт КРАЙ є загальнокультурним уявленням у межах національного (етнічного) стереотипу поведінки як визначної динамічної ознаки за культурологічного підходу до дослідження поняття «край». Повна відсутність концепту, а в цьому разі – концепту КРАЙ, у певній культурі – явище надзвичайно рідке, більш рідке, ніж відсутність однослівного мовного вираження для якогось концепту.

Вирішення проблем способів мовної реалізації концептів у різних культурах засобами мови перекладу (далі – ПМ) є актуальним питанням перекладознавства. Так, наприклад, на думку В.П. Нерознака, відсутність у ПМ єдиного повного лексичного еквівалента відповідного концепту як раз свідчить про наявність цього концепту в національній культурі. Крім того, В.П. Нерознак стверджує, що «безеквівалентна лексика чи те, що зазвичай називають «неперекладне в перекладі», і є той лексикон, на матеріалі якого й треба укладати списки фундаментальних національно-культурних концептів» [6].

У межах нашого підходу ми можемо лише частково погодитися з цим твердженням, оскільки не знаходимо однослівного еквівалента лінгвоконцепту КРАЙ у британській лінгвокультурній традиції. Проте відсутність мовної форми вираження відповідного концепту в лінгвокультурі не може бути обрано критерієм і, тим більше, основним для вичленування самого концепту. Більше того, параметр національно-культурної специфіки безеквівалентної лексики як окремого типу лексики не встановлює її неодмінної співвіднесеності з конкретним концептом. На нашу думку, такого роду лексика є основним компонентом у концептуальному розвитку певного концепту в межах текстової реалізації.

Висновки. Отже, концептуальне ядро лінгвоконцепту КРАЙ формується на основі домінантного співвідношення концептів СВІТ, СВІЙ – ЧУЖИЙ, КУЛЬТУРА, які на структурному й функціональному текст-типологічному рівнях відображають ознаки локоцентризму, антропоцентризму й культуроцентризму.

Перспективним убачається встановлення домінуючого набору типів лексики, реалізація якої в тексті сприяє розкриттю лінії концептуального розвитку лінгвоконцепту КРАЙ з урахуванням текст-типологічних особливостей, а також і лінгвокультурних особливостей вихідної та цільової аудиторій.

Література:

1. Каменская О. Текст и коммуникация / О. Каменская. – М. : Высшая школа, 1990. – 149 с.
2. Сорокин Ю.А. Понятие «чужой» в языковом и культурном контексте / Ю.А. Сорокин, И.Ю. Марковина // Язык: этнокультурный и прагматический аспекты. – Днепропетровск : ДГУ, 1988. – С. 4–10.
3. Лотман Ю.М. Внутри мыслящих миров. Человек – текст – семиосфера – история / Ю.М. Лотман. – М. : Языки русской литературы, 1996. – 464 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика. – М. : Прогресс, 1974. – 448 с.
5. Larson Meaning-based translation: a guide to cross-language equivalence / Larson, L. Mildren. – University Press of America Inc., Maryland 1998. – 586 p.
6. Найда Ю.А. Процедура анализа компонентной структуры референционного значения / Ю.А. Найда // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1983. – Вып. XIV : Проблемы и методы лексикографии. – С. 61–74.

Гизер В. В. Особенности вербализации концепта в тексте культуры: переводоведческий аспект

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы дефиниции понятия «концепт», релевантной переводоведению. Анализируются доминантные составляющие концепта КРАЙ и способы их вербализации в оригинальном тексте, воссоздание которых в тексте перевода способствует адекватной реализации концептуального поля оригинала в переводе.

Ключевые слова: перевод, концепт, доминанта концепта, способы реализации концепта, текст оригинала, текст перевода.

Hiezer V. Peculiarities of concept' verbalization in a text of culture: translational perspective

Summary. The paper gives an insight into the problems of defining the notion of “concept” relevant to translational studies. Under analysis are the dominant constituents of the concept KRAI (Homeland) and means of its verbalization in a source text. The accent is given to the linguistic characteristics the recoding of which is instrumental in adequate realization of conceptual background of the source text in translation.

Key words: translation, concept, conceptual dominant, means of conceptual realization, source text, target text.